

Л і т е р а т у р а :

1. Типи номінації в спеціальному дискурсі // Мова і культура. (Новий журнал). – К.: Видавничий Дім Дмитра Бурого, 2008. – Вип. 10. – Т. V (105). – 328 с.
2. Гак В. Г. Языковые преобразования / В. Г. Гак. – М.: Языки русской культуры, 1998. – 763 с.
3. Журавлев В. К. Внешние и внутренние факторы языковой эволюции / В. К. Журавлев. – М.: Наука, 1982. – 328 с.
4. Волкова Т. Я. Концептуальний апарат і структурно-семантичні та генетичні особливості термінології англійського літературознавства: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Т. Я. Волкова. – Одеса, 2002. – 19 с.
5. Кубрякова Е. С. Ономазиология / Е. С. Кубрякова // Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – С. 345–346.
6. Кубрякова Е. С. Номинативный аспект речевой деятельности / Е. С. Кубрякова. – М.: Наука, 1986. – 158 с.
7. Кубрякова Е. С. Теория номинации и словообразования / Е. С. Кубрякова // Языковая номинация: Виды наименований. – М.: Наука, 1977. – С. 153–247.
8. Полужин М. М. Функціональний і когнітивний аспекти англійського словотворення / М. М. Полужин. – Ужгород: Закарпаття, 1999. – 240 с.
9. Тараненко О. О. Номінація / О. О. Тараненко // Українська мова. Енциклопедія. – К.: Українська Енциклопедія, 2000. – С. 385–387.
10. Телия В. Н. Номинация / В. Н. Телия // Языкознание. Большой энциклопедический словарь / [Гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М.: Большая советская энциклопедия, 1998. – С. 336–337.
11. Телия В. Н. Вторичная номинация и ее виды / В. Н. Телия // Языковая номинация. Виды наименований / [Под ред. Б. А. Серебренникова]. – М.: Наука, 1977. – С. 129–221.
12. Wachovia Is Latest Bank to Buy Back Securities // Електронний ресурс: www.nytimes.com

*Довбня І. П.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова*

**ДЕНОТАТИВНО-СИГНІФІКАТИВНА СКЛАДОВА
ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ПРОСТОРОВИХ СИСТЕМ
У ДІАХРОНІЇ ТА СИНХРОНІЇ**

На початковій стадії розвитку суспільства позамовні реалії фіксувалися мовними засобами відповідно до своїх первинних, прямих, функцій, ознак та характеристик, виділених людиною та покладених в основу найменування предмета чи явища дійсності [6]. Відбір та категоризація таких предметів і явищ здійснюється, на думку О. С. Кубрякової [там само], за антропоцентричним принципом.

Одним із наймасштабніших сегментів позамовної дійсності є категорія простору, зокрема та її частина, що функціонує незалежно від людини, тобто первинний простір. Через загальну спрямованість сучасної лінгвістики на вивчення мовної діяльності крізь призму антропоцентричної теорії мови та у зв'язку із когнітивно-творчою діяльністю людини актуальним є вивчення процесів становлення та розвитку антропоцентричного компонента семантичних просторових систем як ідентифікатора “переживання” об'єктивного простору суб'єктивною свідомістю, а також зіставлення денотативно-сигніфікативної основи лексико-семантичної категорії простору в різноструктурних мовах.

Питання структури лексичного значення слова глибоко дослідженні в працях С. Д. Кацнельсона [5], М. В. Нікітіна [7], Ф. де Соссюра [18] та ін. За спостереженнями М. В. Нікітіна, лексичне значення слова має денотат і сигніфікат, де денотат – це

відображення предмета, а сигніфікат – лексичне поняття. Сигніфікативний компонент співвідноситься з певним денотатом [7, 23–40].

Мета статті – описати та зіставити денотативно-сигніфікативний компонент семантичної категорії простору у різноструктурних мовах з позиції діакронії та синхронії.

Завдання:

– виділити денотативний та сигніфікативний компоненти лексичних значень одиниць, що функціонують на позначення об'єктивного простору у французькій, англійській та українській мовах;

– простежити еволюцію денотативно-сигніфікативної основи відібраних мовних одиниць з позицій антропоцентризму;

– виявити універсальні та національно-культурні ознаки різномовних одиниць на позначення простору відповідно до антропоцентричної орієнтації.

У процесі роботи було відібрано 300 французьких, англійських та українських мовних одиниць, що функціонують на позначення простору, з яких 32, що позначають об'єктивний простір, послужили матеріалом дослідження.

Освоєння концептуального простору мовою здійснюється відповідно до нагальних потреб суспільства, зумовлених екстралінгвальними факторами [10, 78]. Простір релятивований поглядом мовця на світ [1, 285]. Просторова позиція розрізняє місце мовця – те, що заповнюється ним фізично; денотативний простір, який мовець позначає дійктивним вираженням, та відправний момент, відносно якого визначається денотативний простір [1, 277; 8, 71]. Така позиція актуалізується поняттям дейксису, яким Ю. Д. Апресян називає наївну фізику простору, наявну в дійктивних словах різних мов, що виявляє універсальні риси та ряд особливостей, специфічних для кожної мови [1, 274].

Для давньої людини реальність була функцією імітації небесної моделі-прототипу організації світу: урбаністичний архетип у західній культурі відображав архітектурну та ідеологічну композицію Єрусалима. Як зазначають Л. Ф. Чертов [12] та П. Луб'є [17: 13], моделювання архетипів є практичним способом освоєння реального простору, трансформації “хаосу” в “космос”. Наприклад, у Старому Завіті лексема *abîme* позначала одночасно ‘початковий хаос, величезні печери землі, де творець зібрав води, та власне води, відібрані від хаосу’; у Новому Завіті лексема означає ‘пекло, перебування проклятих’. У XII ст. значення лат. *abîme* до фіз. терміна, що позначав будь-яку глибину (морську, підземну, під відкритим небом), дно якої неможливо виміряти (поширюється на всі виміри). Потрапивши у фр. мову, на поч. XII ст. фр. *abîme* позначало ‘провалля, бездонну глибину (землі)’ як реліг. термін; та ‘бездонну глибину (моря)’. Англ. *abysm*, запозичене зі ст.-фр., є застарілим. Раніше ця лексема позначала ‘бездонний морський залив, величезну глибину’ (1300 р.). Укр. семантичний відповідник безодня був утворений з прийм. *bez* і основи іменника *дъно*, що в сумі позначає ‘глибоке провалля, прірву’ та не поширюється на релігійну сферу.

Таким чином, просторовий архетип є динамічною формою та організаційною структурою просторових образів, які, однак, містять індивідуальну, регіональну і соціальну конкретизацію образо- та топосотворення і збагачуються безліччю своїх варіантів [17, 15-16]. Для представлення цього комплексу знань вироблено спеціальний спосіб опису – систему бінарних опозицій, що містять позитивне та негативне значення відповідно [10, 5]. Дані опозиції пов'язані із самою структурою простору та із соматичним кодом, тобто наявністю в тілі людини таких психофізичних

категорій, як верх / низ, правий / лівий, а звідси – горизонтальний / вертикальний. Ці універсальні знакові комплекси реалізуються в різних кодових системах [11, 6], що регламентують побутове життя та актуалізуються лише в певному національно-культурному контексті [14, 99].

Найбільше лексем на позначення об'єктивного простору має українська мова (18), потім – французька (10) та найменше – англійська (4). У межах дослідженого матеріалу виділяємо досить чисельну групу зі спільною семою 'вода': фр. *abîme* (у значенні 'хвилі, океан'), фр. *baille* (у значенні 'мор. арго калюжа (море)'), фр. *aval*, фр. *Achéron*, фр. *arroyo*. Концептуальні протиставлення є показовими з позиції бінарної опозиційності по-вертикалі. Опозиційними в даному концепті є лексеми фр. *Alpes*, англ. *Alps*, укр. Альпи; фр. *amont* – фр. *Achéron*, фр. *aval* з компонентами значень "верх – низ" відповідно. До речі, в дефініції лексем фр. *amont* та фр. *antartique* містяться вказівки на існування опозиції ('верх на протигагу низу' та 'протилежний арктичному полюсу', 1338 р.). Такий вид дефініції С. Д. Кацнельсон називає "лінгвістичним прийомом експлікації семантичного змісту слова", "формальне визначення предмета", "внутрішній переклад" за допомогою метамовних визначень [5, 19-20]. Природний простір української мови характеризується широким спектром як синонімічних, так і антонімічних зв'язків у межах концепту. Так, синонімами є лексеми укр. багновище, укр. барліг (у значенні 'болото; калюжа'), укр. болото; укр. бархан, укр. белебень; укр. байрак, укр. боскет, укр. березняк; укр. бакай, укр. балка; укр. басейн (у значенні 'велика ділянка залягання гірських порід'), укр. б'єф з архісемами 'болото', 'підвищення', 'гай, ліс', 'яр', 'ділянка' відповідно. Однак навіть у межах синонімічного ряду можна виділити певні протиставлення, поклавши в основу розрізнення іншу семантичну ознаку. Таким чином, у синонімічній парадигмі укр. байрак – укр. боскет – укр. березняк лексема укр. байрак протиставляється лексемам укр. боскет та укр. березняк за ознакою "рівень насадження". У лексемі бескеття наявні протилежні значення як вияв внутрішньослівної омонімії (1. Круті урвища, провалля. 2. Гори, скелі, великі кам'яні виступи), що є результатом розвитку в одному слові діаметрально протилежних значень. Бінарна опозиційність концепту природного простору в українській мові також реалізується у протиставленні за вертикаллю "верх-низ" у таких групах слів, як укр. бархан, укр. белебень, укр. бескеття (2) – укр. бакай, укр. балка, укр. баюра, укр. бескеття (1).

Серед відібраних одиниць, що позначають об'єктивний простір, маємо лише чотири міжмовних відповідники на рівні семантики, два з яких – власні назви.

Фр. *air* походить від лат. *aer*, *-eris* < гр. *aer* 'повітря' < (співвідносне з *aenai* 'дути, дихати'), які, можливо, реконструюються від основи **awer-*, а тому співвідносні з *aeirein* 'піднімати' та *arteria* 'дихальне горло, артерія'. У Гомера найчастіше зустрічається у значенні 'густе повітря, туман'; пізніше – 'повітря' як одна з чотирьох стихій. Індоевропейські еквіваленти здебільшого асоціюються з вітром, безхмарністю, небом. У 1119 р.у французькій мові денотативне значення загальноновживаної лексеми *air* виражає матеріальну сутність 'газоподібну речовину, з якої складається атмосфера' → 1275 р. денотативне значення, що виражає рух 'повітря в русі, вітер'. В англійську мову іменник *air* потрапив зі ст.-фр. у 1300 р.у своєму першому значенні. У 1530 р. вперше зафіксовано дієслівне значення лексеми *air*. А у 1927 р. лексема набула переносного значення, пов'язаного з радіо: *on the air* 'в ефірі'. Основою для перенесення стали актуальність та простір існування. Загальне спільне значення дослідженої лексеми має такі семи денотативного та сигніфікативного значень:

денотативне значення, що виражає консистенцію 'газоподібна речовина', сигніфікативне значення (місце знаходження та функція) 'що оточує земну кулю і маса якої конститує атмосферу' (фр., англ.), денотативне значення, що виражає склад 'суміш нітрогену, кисню, та мілких частинок інших газів' (англ.), сигніфікативне значення властивостей 'невидимий, без запаху, сконденсований, еластичний' (фр.), сигніфікативне значення 'одна з чотирьох стихій давньої фізики' (фр.); сигніфікативне значення, що виражає рух 'рух в атмосфері, легкий бриз' (фр., англ.); сигніфікат, що виражає місце 'місце, де літають птахи та інші літаючі предмети, небо' (фр., англ.), сигніфікат 'повітря як природне середовище' (фр.), денотат 'повітря, яким дихають' (фр.), ав. 'повітряний простір' (фр.) – основою для семантичного перенесення є місце; сигніфікативне значення, що виражає 'публічне вираження' (to give air to one's complaints 'публічна відповідь на жалобу') (англ.); сигніфікативне значення 'перевезення в повітрі', особливо у вислові by air.

Фр. *atmosphère* утворене від гр. 'вологий пар' є спорідненим із д.-інд. *vāti* 'віє' (укр. віяти) + 'небесна сфера'. У фр. мові значення лексеми *atmosphère* розвивалося наступним чином: 1690 р.ім. жін. р. денотативне значення, що виражає склад 'частина повітря, заповнена парами або хмарами', сигніфікат, що виражає властивість 'те, що спричиняє заломленню світла зірок' → 1694 р.ім. чол. р. → 1704 р.знову ім. жін. р. → 1759 р.сигніфікат 'повітря міста, кімнати, повітря, що вдихає людина', семантичне перенесення відбулося на основі подібності → 1787 р.чол. р. → 1834 р.фіз. 'одиниця виміру тиску'. Останній термін утворився на основі перенесення за властивістю (фізична величина – тиск). Англ. *atmosphere* запозичене з сучасної латини (*atmosphæra*) у 1638 р., яка в свою чергу взяла цю лексему з грецької мови. В англійській мові лексема *atmosphere* вперше була вжита у зв'язку з Місяцем, на якому цього явища немає. Переносне значення 'навколишнє середовище, ментальне чи моральне оточення' з'являється у результаті метафоричного перенесення на основі місця існування в 1797 р. Укр. *атмосфера* запозичене через російську мову з французької. Укр. *атмосферний тиск* – "тиск стовпа повітря від верхньої межі атмосфери до поверхні землі, що дорівнює, в середньому, 1,033 кг/см²". У всіх трьох мовах значення цієї лексеми переважно ідентичні: денотат 'газоподібна оболонка Землі і деяких інших планет'; денотат 'повітря', сигніфікат 'умови, обстановка, породжувальні соціальним середовищем, колективом, родиною' (англ., укр.); сигніфікативне значення 'повітря чи клімат у окремому місці' (англ. *the atmosphere was thick with smoke*), основою для перенесення стала сема сигніфікативного значення 'що оточує'; денотативне значення, що виражає 'будь-яке локальне газоподібне оточення' (англ. *an inert atmosphere*), тут відбулося звуження значення з перманентною ознакою газоподібності; сигніфікат (фізична властивість – тиск) 'одиниця вимірювання тиску' (англ., укр.).

Фр. *Antarctique* походить від лат. *antarcticus*, запозиченого з гр. 'антарктичний чи південний (букв.: протилежний Великій Ведмедиці, півночі)', від *anti-* 'протилежний' + *arktikos* 'арктичний'. Перший звук -с- перестає вимовлятися у середньовічній латині і випадає у ст.-фр. Сучасне написання, яке його відновлює, датується 1601 р. У фр. мові денотативним значенням загальноновживаної лексеми *antartique* було 'протилежний арктичному полюсу' (1338 р.). З 1694 р.вживається форма *antarctique*. З 1838 р.денотат, що функціонує у історично-морській сфері. У 1842 р.зафіксоване сигніфікативне значення 'тварини та рослини, що живуть на півдні'. Англ. *Antarctic* було запозичене зі ст.-фр. у 1366 р. Англ. *the Antarctic*, або *Antarctic Zone* містить денотативне значення 'Антарктика та навколишні води' та сигніфікативне значення 'що відноситься до

регіону південного полюсу'. Англ. Antarctica містить денотативне значення 'континент навколо південного полюсу'. Етимологія укр. антарктичний є нез'ясованою. Функціонуючи як власна назва, ця лексема не є потенційно продуктивною для розширення свого інтенціоналу. Однак у французькій мові все-таки з'явився морський термін. Основою для такого перенесення стало розташування, вказівка напряму руху, а також метонімічне перенесення на основі суміжності – 'тварини та рослини, що живуть на півдні' (фр.).

Сьогодні фр. les Alpes, англ. the Alps та укр. Альпи – географічна власна назва, денотативне значення якої виражає "гірську систему Європи". У франко- та англійських джерелах йдеться про центральну Європу, а в україномовному – про Західну, що пояснюється географічними положеннями країн. Цікавим є також те, що у Словнику французької мови Е. Літтре є вказівка на те, що гори відділяють Францію від Італії, тоді як Словник англійської мови та культури, Словник англійської мови The Times та Вікіпедія (в жодному іншому словнику української мови слово Альпи не зафіксоване) продовжують список країн Австрією, Німеччиною, Швейцарією та Словенією [15, 119; 16, 32; 17, 43]. Іншим денотативним значенням англ. the Alps є гірська система у північно-західній частині місяця, розділена навпіл прірвою, the Alpine Valley [17, 43]. Лат. Alpes походить від altus "високий", або від albus "білий", або ж від кельтського слова. Лексема Alpes з'явилася у I ст. до н.е. Через фр. Alpes ця лексема потрапила до англійської мови (Alps) у 1598 р.з денотативним значенням 'будь-яка висока гора зі снігом на верхівці'.

Висновки. Слово як основний мовний знак має дихотомічну структуру. Специфічною властивістю мовного знака є асиметрія плану вираження і плану змісту, яка полягає у тому, що одне позначувальне може мати декілька позначуваних. У мові це явище реалізується як розвиток багатозначності слова. Саме завдяки асиметричній структурі знака мова може еволюціонувати, при цьому змін зазнає переважно денотативно-сигніфікативна віднесеність.

Значення слова розглядається як відношення словознака до денотата й сигніфіката. Підставою для розвитку перенесень у межах концепту природного простору може бути: просторова суміжність; фізичні властивості; актуальність, значимість. Переважно багатозначні слова, що функціонують на позначення об'єктивного простору, мають таку структуру: 1) природне значення; 2) галузеве (морський, фізичний, авіаційний термін); 3) побутове (повітря, атмосфера); 4) соціальне (атмосфера); 5) технологічний прогрес (on the air, by air). Виникаючи на базі значення загальноживаного слова, нове значення отримує іншу денотативно-сигніфікативну віднесеність. Зміна предметно-понятійного ядра слова зумовлюється тим, що слово стає об'єктом позначення нового поняття, нової реалії. Поява національно-специфічних значень зумовлена географічними положеннями (Альпи, морські терміни у французькій мові) та різним станом технологічного розвитку (on the air, by air).

Л і т е р а т у р а :

1. Алферов А. В. Интеракциональный дейксис / Алферов А. В. – Пятигорск: Пятигорский государственный лингвистический университет, 2001. – 296с. – (Монография).
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – <http://www.slovnkyk.net/>
3. Вікіпедія. – <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BB%D1%8C%D0%BF%D0%B8>
4. Етимологічний словник української мови: в 7-ти томах. [Редкол. О. С. Мельничук]. – К.: Наукова думка, 1982.

5. Кацнельсон С. Д. Содержание слова, значение и обозначение. – М.-Л.: Наука, 1965. – 110 с.
6. Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа) // Язык и наука конца 20 века: Сб. статей. – М.: РГГУ, 1995. – С. 144 – 238.
7. Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения / М. В. Никитин. – М., 1988. – 167 с.
8. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. – К.: СИНТО, 1993. – 191 с.
9. Словник української мови: в 11-ти томах. – К., 1970-1980.
10. Терехова С.І. Система орієнтаційних координат у мові і мовленні (на матеріалі української, російської та англійської мов) / С. І. Терехова. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2007. – 400 с. – (Монографія).
11. Цивьян Т. В. ДВИЖЕНИЕ и ПУТЬ в балканской модели мира. Исследования по структуре текста / [под ред. В. Н. Топорова]. – М.: Индрик, 1999. – 376 с.
12. Чертов Л. Ф. Пространственные ритмы и их семантика / Л. Ф. Чертов. – СПб: Санкт-Петербургское философское общество, 2001. – С. 185-189.
13. Юйпин Ч. Грамматика точки зрения / Ч. Юйпин // Аспирант и соискатель. Языкознание. – 2006. – № 6 (36). – С. 71-75.
14. Benveniste E. Problèmes de linguistique générale II / Emile Benveniste. – P.: Gallimard, 1974. – 286 p.
15. Littré E. Dictionnaire de la langue française / E. Littré. – P.: Hachette. – 1986. – 1080 [1] p.
16. Longman dictionary of English language and country. Harlow, 2000. – 1568 p.
17. Loubier P. Le poète au labyrinthe. Ville, errance, écriture / P. Loubier. – P.: ENS Editions, 1998. – 442p.
18. Saussure, F. De. Cours de linguistique générale, [éd. Tullio De Mauro]. – P.: Payot, 1972. – P. 13-43, 155-184.
19. The Oxford English dictionary [ed. A.H.Murray, Henry Bladley, W.A.Craigie, C.T.Onions]. – Oxford: Clarendon Press, 1970.
20. The Times English dictionary. Glasgow Harper Collins Publishers, 2000. – 1882 p.

*Ковалевська Т. І.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова*

ФОНОСТИЛИСТИЧНІ ЗАСОБИ АКТУАЛІЗАЦІЇ ЕМОЦІЙНОГО НАПРУЖЕННЯ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ В АНГЛОМОВНОМУ ДИСКУРСІ

Емотивність – це лексична категорія, яка є невід’ємною властивістю мови виражати психологічні (емоційні) стани та переживання людини за допомогою особливих одиниць мови та мовлення – емотивів [10, 98]. Емотивність є також однією з текстових категорій, яка слугує засобом вираження ставлення автора та персонажів тексту до дійсності, що замальовується у тексті, і значною мірою впливає на сприйняття тексту та ставлення до прочитаного читача [5, 211]. Проте, якщо ми ставимо завдання дослідити просодичні особливості діалогічного мовлення в стані емоційного напруження в англomовному дискурсі, тоді не варто обмежуватися визначенням емотивності як суто лексичної категорії, а як такої, що притаманна дискурсу. В найширшому розумінні дискурс може розглядатися як мовленнєва діяльність у певній комунікативній сфері [1, 17]. Особливий інтерес становить, на нашу думку, діалогічне мовлення, оскільки воно найглибше відображає особливості усного дискурсу, а отже, важливим аспектом якого є просодичні параметри.

Метою статті є аналіз фоностилістичних засобів актуалізації діалогічного мовлення у стані емоційного напруження та визначення просодичних маркерів стану емоційного напруження.

Завдання:

– визначити ознаки стану емоційного напруження мовця, а також функцію